

УДК 316.2

Л. М. ХИЖНЯК, Л. В. НОВІКОВА

КОНТЕКСТИ ОДНОРАЗОВОЇ КУЛЬТУРИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті показано, що проблема одноразової культури виникла як результат інновацій у різних сферах, вона має як переваги, так і вади, що потребує комплексного її вивчення, зокрема, через фіксацію різних контекстів одноразовості. Виокремлено такі контексти одноразової культури: економічний; екологічний; управлінський; соціологічний; міжнародний; інформаційно-комунікативний; освітній. Контексти одноразової культури не обмежуються сміттєвим ландшафтом сучасної культури. Визначення цих контекстів є умовою розробки науково обґрунтованих соціальних технологій використання переваг та подолання негативних наслідків одноразової культури в різних сферах суспільного життя.

Ключові слова: одноразовість, ідея одноразовості, одноразова культура, контексти одноразової культури.

Загально визнано, що масове використання одноразової продукції приводить до різкого загострення екологічних ризиків, з якими намагаються боротися різні країни, розробляючи навіть національні стратегії управління відходами, які не обмежуються заходами зі збору вторинної сировини та сприяння поширенню «секонд хенду». Так, в Австралії заборонені одноразові пакети в двох штатах і двох великих мережах супермаркетів. А Франція першою в світі відмовилася від пластикового одноразового посуду, і з 2020 р. в цій країні на неї накладено заборону. Однак контексти одноразової культури не обмежуються сміттєвим ландшафтом сучасної культури. Наразі їх визначення є умовою розробки науково обґрунтованих соціальних технологій використання переваг та подолання негативних наслідків одноразової культури.

Ідея одноразовості й шляхи її реалізації – предмет міждисциплінарних наукових досліджень і дискусій, у ході яких визначають переваги та недоліки одноразових речей (одноразового посуду, одноразової білизни, одноразового одягу тощо); прояви одноразового буття в матеріальному й духовному світах; вплив культури одноразовості на повсякденність сучасної людини, на сучасну культуру споживацтва та марнотратства; матеріальне втілення й поведінкові характеристики одноразової культури. Ці аспекти одноразової культури досліджували О. М. Ільїн, О. Тоффлер, О. М. Яницький. Важливим для визначення впливу одноразової культури є визнання того, що вона фіксується не лише в матеріальному вимірі, а й на рівні відчуттів. Зокрема, О. Тоффлер із цього приводу зауважив: «...Ми станемо першою цивілізацією в історії, яка змусить високі технології виробляти найбільш недовговічний, але й найстійкіший продукт: людські відчуття» [5, с. 262]. Ідея одноразовості змінює також суспільну свідомість і поведінкові реакції тих, хто залучений до практик одноразовості. Дослід-

ник А. Ільїн наголошує: «Поведінкова підтримка “одноразовості” і плинності цінностей, які раніше представлялися непорушними, робить світ швидкоплинним, а швидкоплинність світу стимулює схильність людей до “одноразовості” й легковажного ставлення до “здорових” цінностей» [2, с. 30]. Одноразова культура наразі переплетена з екологічними викликами та ресурсними війнами, що точаться в глобальному світі [10]. Так, Б. В. Прикін пропонує низку способів гармонізації життя сучасної людини, яка стикається з низкою проблем, зокрема самозбереження в сучасній культурі [4]. Проблема одноразової культури виникла як результат численних інновацій у різних сферах, вона має як низку переваг, так і вад, які потребують системного й комплексного вивчення, зокрема, шляхом фіксації різних її контекстів.

Мета статті – визначити основні контексти одноразової культури в інформаційному суспільстві.

Під контекстами одноразової культури в інформаційному суспільстві у цій статті ми розуміємо способи, інструменти інформаційно-комунікативної взаємодії між окремими індивідами, між ними й спільнотами різного рівня з приводу ідеї одноразовості, шляхів її реалізації, виробництва та відтворення.

Культуру одноразовості можна розглядати в межах двох основних підходів: технократичного (одноразова культура з позиції її речової й матеріальної складових, інформаційного та технічного супроводу) й інтеракційного (одноразова культура з позицій різноманітних соціальних взаємодій). Наразі є щонайменше дві основні переваги одноразовості у світі речей: а) зручність та утилітарність одноразових речей, що підвищує загальний рівень культури обслуговування в багатьох сферах; б) безпечність (одноразові предмети є умовою для збереження здоров'я й безпеки життєдіяльності). Водночас дешевизна одноразових предметів умовна, оскільки вона загострює проблему сміття й необхідність утилізації дедалі більшої кількості відходів.

Виділимо два тренди в експансії одноразової культури. По перше, через комунікативні механізми одноразова культура стала елементом масової культури, вона відтворюється та поширюється на різні види, форми людського існування. По-друге, одноразова культура наразі перетинається з так званою «сміттєвою культурою», під якою О. Н. Яницький розуміє «...культуру суспільства або його окремих груп, яка презирає і (або) свідомо руйнує життєве середовище, в якому воно живе» [9, с. 418]. При цьому засмічення одноразовою культурою відбувається як через матеріальну (речову) культуру, так і через духовну. В інформаційному суспільстві одноразова культура поширюється не лише через засоби масової інформації, вона існує в різних контекстах, основні з яких розглянемо далі.

Економічний контекст одноразової культури пов'язаний, насамперед, з такими напрямками, як: 1) розвиток безвідходного виробництва, яке передбачає максимальну переробку матеріальних ресурсів і зменшення

відходів; 2) розвиток сміттевого бізнесу (переробка сміття має стати бізнесом, привабливим і вигідним для приватних підприємців); 3) встановлення науково обґрунтованих сміттєвих тарифів як елемента комунальних послуг в умовах ринкових відносин.

Екологічний контекст одноразової культури. Відомо, що масове використання одноразової продукції призводить до різкого загострення екологічних ризиків. Тому не випадково екологічна модернізація лежить в основі державної політики та ідеології екологічного руху різних країн світу (набір інструментів вирішення екологічних проблем, принципи взаємодії різних акторів, програми державної екологічної політики, методи промислового екоменеджменту тощо). Екологічна модернізація в сучасному українському суспільстві відбувається на тлі палаючих смітників і суперечливої, нестійкої й багатоваріантної екологічної свідомості. Сучасну екологічну ситуацію дослідники характеризують як глобальну антропогенну екологічну кризу. Передбачити й запобігти її негативним соціальним наслідкам можуть екологічно грамотні управлінські рішення, які базуються передусім на експертному науковому знанні. *Управлінський контекст одноразової культури* супроводжує одноразовість від ідеї до її реалізації й включає такі моменти, як: розробка управлінських рішень з профілактики та подолання негативних наслідків сміттєвих криз; розробка національної стратегії управління відходами; розробка та проведення сміттевої реформи; боротьба зі стихійними сміттєзвалищами; відведення місць для офіційних сміттєзвалищ; сприяння своєчасному вивозу сміття і його утилізації; сприяння створенню та ефективній роботі сміттєпереробних заводів.

Соціологічний контекст одноразової культури передбачає вивчення ставлення до одноразової культури як прояв соціальної нерівності; аналіз ролі одноразового досвіду в житті представників різних соціальних і демографічних груп; дослідження сміттєвих блокад як соціальних конфліктів. Одноразовість відкрила нову культуру споживання, в основі якої лежить нове ставлення до використання речей, а саме: коли річ (продукт) після використання просто викидається й не стає елементом традиції, спогадів, передачі нащадкам тощо. «Робота з відходами, життя в їхньому середовищі – це доля бідних і залежних» [9, с. 420]. У цій тезі влучно зафіксовано проблему одноразовості в аспекті одного з її наслідків, яким є відходи, що зростають, як соціальну.

Міжнародний контекст одноразової культури набув актуальності в умовах глобалізації. Він має такі основні прояви: по-перше, збільшуються масштаби так званих «сміттєвих островів з пластику» в океані, що створює не тільки екологічну небезпеку, а й загрозу транспортному водному сполученню; по-друге, реальністю стають сміттєві війни, які мають досить неочікуваний прояв у вигляді експорту сміття або «сміттєвого туризму», з яким стикаються деякі країни світу (спроба мешканців однієї країни пере-

йти кордон і на територію іншої країни перевезти сміття, щоб таким чином економити на витратах, пов'язаних з його утилізацією).

Інформаційно-комунікативний контекст одноразової культури включає передусім висвітлення в масмедіа переваг та вад одноразової культури. Важливим у цьому контексті є розвиток екологічної комунікації, здатної формувати екологічне мислення, давати зразки суспільно схваленої екологічної поведінки. Науковці справедливо зазначають, що зміст поняття «екологічна комунікація» розвивається й еволюціонує, проходячи процес політизації та нарощування додаткових міждисциплінарних смислів» [8, с. 48]. Інформаційно-комунікативний контекст одноразової культури включає інтерпретацію, значення слів в процесі кодування та декодування повідомлень про одноразову культуру. На динамічний зв'язок між значенням слова й контекстом вказує І. Кечкеш: «Значення слова створює контекст і воно створюється ним.... Контекст дає можливість слову проявити свої приховані потенційні можливості. Але це тільки одна сторона зв'язку між словом і контекстом. Насправді слова або словосполучення можуть створювати свій контекст.... Слово – це склад колишніх контекстів, або преко-нтекстів. Знання зовнішнього світу з'являється в двох типах контексту: 1) актуальні, ситуативні, позамовні контексти, 2) “старі”, попередні, колишні контексти, закодовані в словах та інших лінгвістичних одиницях» [3, с. 7].

Освітній контекст одноразової культури виявляється в тому, що «одноразовість підтримують стандартизовані освітні програми й мотивація частини студентів на отримання технологічного знання у вигляді готових схем, алгоритмів вирішення тих чи інших проблем, завдань тощо. Технологічний підхід поширюється і на мету, і на зміст, і на організацію, і на систему оцінювання й контролю за процесом навчання. Тим часом ризик культурної й духовної одноманітності як наслідок стандартизації освіти небезпечний зрушенням індивідуального вибору студента та викладача, втратою ціннісної стійкості. Експансія одноразової культури все більше входить у суперечність з тенденцією до демасовізації, індивідуалізації навчання» [7, с. 283–284]. Існує чимало освітніх ризиків, пов'язаних з експансією цієї культури. Нами визначений найбільш вагомий із цих ризиків (з погляду перспектив його впливу на зайнятість, яка стає гнучкою, флекси-більною). Так, «зараженість людини одноразовою культурою входить у суперечність з необхідністю мати “портфельну”, а не “одноразову” професійну підготовку. Адже зараз на глобальних ринках праці найбільш конкурентоспроможними стають “портфельні працівники”, які здатні до безперервної освіти та самоосвіти й застосовують у своїй роботі сучасні інформаційно-комунікативні технології. Це стосується, передусім, фрилансерів, чисельність яких різко зросла останніми роками, особливо в економічно розвинених країнах світу. Фрілансери як нова соціально-економічна група мають високу мобільність і адаптованість до новітніх інформаційно-комунікативних технологій. Фрілансерство екстериторіально, однак його

суб'єкти зазнають прекаризації та численних глобальних ризиків, протистояти яким значною мірою може готовність до продуктивної, творчої діяльності та до ризиків, які несе культура одноманітності. Звідси впливає ще один освітній ризик, пов'язаний з професійною підготовкою значного числа фахівців, здатних переважно до репродуктивної діяльності або до створення небагатьох нових рішень, продуктів, які можуть бути економічно успішними в конкретний період, проте не здатні до продуктивної діяльності протягом більш-менш тривалого періоду в професійному житті. Ідеться про творчий потенціал фахівця, формування й нарощування якого вимагає особливих освітніх технологій, націлених аж ніяк не на засвоєння одноразових алгоритмів, схем, процедур» [Там само, с. 283–284]. За цих умов трансформація системи вищої освіти передбачає вирішення таких завдань: «...з одного боку, підготувати сучасного студента, майбутнього фахівця, до життєдіяльності в умовах одноразової культури, а з іншого – розкрити перед ним не тільки переваги, можливості, але і межі використання одноразовості в своїй життєдіяльності. Ідеться не про формування культурних заборон на одноразовість, а, скоріше, про грамотний, науково обґрунтований підхід до неї і до використання закладених у ній можливостей. ... Подолання негативних наслідків освітніх ризиків в умовах культури одноразовості сприяють дестандартизація освіти, новий підхід до характеристик освітніх послуг, перехід до безперервної освіти» [Там само, с. 284].

Для безпеки життєдіяльності мають бути встановлені межі застосування одноразовості. Ці межі варто пропагувати засобами реклами, масмедіа, освіти тощо [6]. Ми також вже акцентували увагу на тому, що найбільша небезпека культури одноразовості полягає в тому, що її поширенню сприяє «...формування різними соціальними інститутами, зокрема інститутом вищої освіти, одноразової людини. Цей процес посилюється в умовах інформатизації сучасного суспільства, упровадження в різні сфери нових інформаційно-комунікативних технологій. Людина інформаційного суспільства, за словами О. Тоффлера, – це взагалі “одноразова людина” [5]. Така людина упокорюється з тим, що до неї ставиться оточення (люди й інститути) за принципом “використовував – викинув”, і сама віддає перевагу одноразовості у відносинах з навколишнім світом, як природним, так і соціальним, зокрема в особистих відносинах. Це призводить до необхідності відмови від традиційної етики відносин взаємин, загострює проблему самотності і соціальної відповідальності» [7, с. 281–282]. Вадю одноразової культури в інформаційному суспільстві здатна долати відповідна інформаційна культура особистості, під якою розуміється «...сукупність інформаційного світогляду й системи знань та вмінь, що забезпечують цілеспрямовану самостійну діяльність із задоволення індивідуальних інформаційних потреб. ... Це передбачає вироблення вміння визначити, яка інформація необхідна для вирішення проблеми, уміння знайти потрібну інформацію,

оцінити її повноту, актуальність, ... уміння оцінити значущість отриманої інформації для вирішення завдання» [1, с. 46].

Висновки. Ігнорування ідеї одноразовості в сучасній культурі (як матеріально-речовій її складовій, так і духовній) стає небезпечним, оскільки зростають не лише масштаби захоплення цією культурою індивідів, груп і спільнот, а й стають усе менш прогнозованими її соціальні наслідки. Мода на одноразовість стала реальністю сьогодення, однак для усвідомлення ризиків, які вона створює, доцільно розглядати її в різних контекстах. Що сприяє поширенню одноразової культури? Маркетинг можна розглядати як управлінську технологію сприяння одноразовій культурі, що відповідає економічним цілям та економічним інтересам, передусім, бізнесу. Культура одноразовості, з одного боку, вимагає фахівців, здатних до продуктивної діяльності з розробки нових технологій виробництва, просування та реалізації одноразової продукції, безпечної для людини, а з другого – споживачів, здатних контролювати процес споживання.

Перспективи подальших розробок у цьому напрямі пов'язані з розкриттям історичного й політичного контекстів одноразової культури.

Список використаної літератури

1. Библикова О. В., Хорват Г. И. Информационная культура личности. *Концепт*. 2017. Т. 32. С. 46–48. URL: <http://e-koncept.ru/2017/771014.htm> (дата звернення: 30.07.2018).
2. Ильин А. Н. Культура общества массового потребления: критическое осмысление. Омск : Изд-во ОмГПУ, 2014. 208 с.
3. Кечкеш Иштван. Слово, контекст и коммуникативное значение. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Лингвистика*. 2014. № 1. С. 7–18.
4. Прыкин Б. В. Игра эффектов. Управление инновациями ради устойчивого самосохранения человека, общества, природы. Москва : Academia, 2007. 344 с.
5. Тоффлер Э. Шок будущего : пер. с англ. Москва : АСТ, 2002. 557 с.
6. Хижняк Л. М., Хижняк К. В. Взаимодействие «Общество – Природа» сквозь оптику кросскультурного менеджмента. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. Запоріжжя : КПУ, 2016. Вип. 69–70. С. 175–182.
7. Хижняк Л. М., Хижняк К. В. Образовательные риски в условиях экспансии культуры одноразовости. *Образовательные риски: суть и подходы к решению* : материалы к ежегод. Междунар. науч.-практ. конф. (Харьков, 15 февр.2018 г.) / редкол.: Е. В. Астахова (гл. ред.) и др. Харьков : Изд-во НУА, 2018. С. 281–284.
8. Шаркова Е. А. Экологическая коммуникация как информационно-коммуникативная составляющая экополитического процесса. *Власть*. 2014. № 7. С. 43–48.
9. Яницкий О. Н. «Мусорная культура». Новые идеи в социологии : монография / отв. ред. Ж. Т. Тощенко. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2013. 479 с.
10. Яницкий О. Н. Экологическое мышление эпохи «великого передела». Москва : РОССПЭН, 2008. 224 с.

Стаття надійшла до редакції 30.07.2018.

Хижняк Л. М., Новикова Л. В. Контексты одноразовой культуры в информационном обществе

В статье показано, что проблема одноразовой культуры возникла как результат инноваций в различных сферах, она имеет как преимущества, так и недостатки, что требует комплексного ее изучения, в частности, с помощью фиксации различных контекстов одноразовости. Выделены такие контексты одноразовой культуры: эко-

номический; экологический; управленческий; социологический; международный; информационно-коммуникативный; образовательный. Контексты одноразовой культуры не ограничиваются мусорным ландшафтом современной культуры. Определение этих контекстов является условием разработки научно обоснованных социальных технологий использования преимуществ и преодоления негативных последствий одноразовой культуры в различных сферах общественной жизни.

Ключевые слова: одноразовость, идея одноразовости, одноразовая культура, контексты одноразовой культуры.

Khyzhniak L., Novikova L. Contexts of Single-use Culture in the Information Society

The article considers, under the context of a single-use culture in the information society, the methods, tools of information and communication interaction between individuals, between them and communities of different levels concerning the idea of single-use, ways of its implementation, production and reproduction, use of positive and overcoming of its negative consequences are understood. The problem of a single-use culture arose because of numerous innovations in various spheres; it has both a number of advantages and disadvantages that require systematic and comprehensive study, in particular, through the fixation of different contexts of single-use. The article outlines the following main contexts of a single-use culture: 1) economic (development of non-waste production, garbage business, rubbish tariffs); 2) ecological (mass use of disposable products leads to a sharp increase in environmental risks); 3) managerial (development of management decisions on prevention and mitigation of negative consequences of garbage crises; development of a national strategy for waste management; development and implementation of waste reform; landfill sites; assistance in garbage disposal and utilisation; assistance in the operation of garbage processing plants); 4) sociological (value aspects of single-use culture, the relation to a single-use culture as a manifestation of social inequality, the role of single-use experience in the life of various social and demographic groups' representatives, trash blockade as a social conflict; a single-use discovery has opened a new culture of consumption – when the thing (product) after use is simply thrown away and does not become an element of tradition); 5) international (plastic waste garbage, «garbage tourism»); 6) informational and communicative (in mass media the advantages, disadvantages illumination of single-use culture); 7) educational (educational risks as a consequence of the expansion of a single-use culture). Single-use culture can be considered in terms of two basic approaches: technological and interactive. The single-use culture now intersects with the so-called «trash culture». Single-use culture, on the one hand, requires specialists capable of producing productive activities for the development of new technologies for the production, promotion and realisation of disposable products that are safe for humans, and, on the other, for consumers who can control the consumption process. Contexts of a single culture are not limited to the garbage landscape of modern culture. Currently, the definition of these contexts is a prerequisite for the development of scientifically based social technologies to take advantage of and overcome the negative effects of single-use culture in various spheres of public life.

Key words: single-use, idea of single-use, single-use culture, contexts of single-use culture.